

ri sürenler de vardır (TuYGun, s. 24). Pırdaşı Dede Ömer Rüşenî'nin, mürşidleri Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'de aşk, cezbe, irfan, zühd, takvâ, ilim ve melâmiyye halilerinin mevcut olduğunu, aşkı kendisine, cezbeyi Alâeddin Rûmî'ye, zühdü Habib Karamânî'ye, takvâyı Pır Şükrullah'a, irfanı ise Muhammed Erzincânî'ye verdiğini söylemesi onun tasavvufî şahsiyetini anlama konusunda önemlidir.

Muhammed Erzincânî, Akkoyunlu Devleti sınırları içindeki Erzincan'dan dışarıya çıkmamakla birlikte yetiştirdiği İbrâhim Tâceddin Kayserî, Pır Fethullah, Pır Ahmed Erzincânî ve Cemâl-i Halvetî gibi halifeleri vasıtasıyla Halvetiyye'nin Anadolu'da yayılmasında önemli rol oynamıştır. Halvetiyye, II. Bayezid devrinde tarikatın Cemâliyye kolunun piri Cemâl-i Halvetî tarafından İstanbul'da yayılmıştır. Diğer halifesi İbrâhim Tâceddin Kayserî'nin silsilesine mensup Yiğitbaşı Ahmed Efendi tarikatın bir diğer kolu Ahmediyye'nin piri olup bu iki koldan birçok şube doğmuş ve Halvetiyye Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde en yaygın tarikat haline gelmiştir (DİA, XV, 392-393).

Çok sayıda manzum ve mensur eseri bulunduğu kaydedilen Muhammed Erzincânî'nin günümüze sadece seyrü sülûk makamlarına (atvâr-ı seb'a) dair 815 beyitlik Türkçe bir eseri ulaşmıştır. Mesnevi nazım şekliyle ve sade bir dille yazılan kitabı Manisa Murâdiye Kütüphanesi'nde gördüğünü söyleyen Bursalı Mehmed Tâhir adını *Makâmâtü'l-ârifin ve maârifü's-sâlikin* olarak kaydeder (Osmanlı Müellifleri, I, 47). Bugün Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde mevcut bir mecmuanın içinde (Eski Eserler, nr. 1308/1, vr. 1^a-23^b) yer alan eserin zahriyesinde adı yukarıdaki şekilde kaydedilmekle birlikte metni incelendiğinde müellifin çalışmasına bir isim vermediği görülmektedir. Eser muhtemelen müstensih tarafından bu şekilde adlandırılmıştır. Necdet Okumuş'un *Makâmâtü'l-ârifin ve maârifü's-sâlikin* adıyla yayımladığı (İstanbul 1992), eser ve müellifi hakkında Zaur Şükürov bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). Muhammed Erzincânî'ye ait olduğu kaydedilen eserlerden (Kara, I, 23) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcut olanlar (FY, nr. 954, I 127) Yahyâ-yı Şirvânî'ye aittir. Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki eser ise (nr. 4904) 940 (1534) yılında hazırlanan *Câmiu'l-meânî* adlı mecmua olup baş tarafında Yahyâ-yı Şirvânî'nin risâleleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lâmîi, *Nefehât Tercümesi*, s. 579; Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, s. 62; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî -Şer'iyye, nr. 1100, vr. 149^a-151^b; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 142-143; Mehmed Nazmi Efendi, *Hediyetü'l-ihvân*, İÜ Ktp., TY, nr. 1604, vr. 80^b; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İstanbul 1325, s. 39; Osmanlı Müellifleri, I, 47; *Tomar-Halvetiyye*, s. 27; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 209; Ali Kemâlî [Aksüt], *Erzincan*, Erzincan 1932, s. 268; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 1990, I, 23; Ünal TuYGun, *Dünden Bugüne Karakaya*, Erzincan 1997, s. 24; Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul 2003, s. 96; Zaur Şükürov, *XV. Asır Mutasavvif Şairlerinden Bahâüddin Erzincânî ve Makâmâtü'l-ârifin ve Maârifü's-sâlikin Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi, 2004), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, XV, 392-393.

✎ ZAUR ŞÜKÜROV

MUHAMMED BAHÎT

(bk. BAHÎT, Muhammed).

MUHAMMED BAHTİYÂR HALACÎ

(محمد باختيار خلجي)

(ö. 602/1206)

Leknevtî Halacileri'nin
kurucusu ve ilk hükümdarı
(1202-1206).

Afganistan'ın kuzeyinde Sistan ile Gazne arasındaki Germsir'de yaşayan Halacî Türkleri'ne mensuptur. Bir süre Gazne'de Dîvân-ı Arz'da çalıştıktan sonra Gurlu kumandanlarının hizmetine girdi; şahsî gayret ve dirayetiyle etrafına çok sayıda asker toplayarak Aşağı Ganj kıyılarında

akınlara başladı. Daha sonra Delhi Sultanlığı'nı kuran, o sıralardaki Gurlu kumandanlarının en büyüğü Melik Kutbüddin Aybeg tarafından takdir edilip Bihâr'ın fethi için hazırladığı ordunun başına getirildi. Muhammed Bahtiyâr 589'da (1193) Bihâr'ı, ardından bölgede Budizm'in en önemli merkezi durumunda bulunan Ud-dandapûr Kalesi'ni aldı. Bu başarılar ona bütün Bengal bölgesinin kapılarını açtı, böylece Bengal, Benâres ve Batı Asam'ı da fethetti. Bu arada ele geçirdiği Hindu Senâ hânedanının tarihî başşehri Gavr'ı (Leknevtî) merkez yaparak Bihâr ve Bengal'de hüküm süren ve bölgedeki ilk Türk devleti olan Leknevtî Sultanlığı'nın temellerini attı (598/1202). Ancak bağımsızlığını açıkça ilân etmedi ve hutbeyi Gurlu Hükümdarı Muizzüddin (Şehâbeddin) Muhammed adına okutmaya, asıl tâbi olduğu kumandan Kutbüddin Aybeg'e de çok sayıda fil ve savaş aracı göndermeye devam etti. Muhammed Bahtiyâr'ın bastırıldığı sikkelerin bir yüzünde elinde gürz tutan bir süvari figürü, altında da Sanskritçe "Gavr'ın fethi adına" ibaresi bulunmaktadır. Bu durum onun Asya'dan Bengal'e belli bir siyasî kültürle geldiğini gösterir. Muhammed Bahtiyâr 601'de (1205) Tibet seferine çıktıysa da bölgenin sarp yapısından ve zor iklim şartlarından dolayı başarılı olamadı; geri dönüşü sırasında da Brahmaputra nehrini geçerken askerlerinin pek çoğunu kaybetti. Kaynaklarda bu durumun onu çok etkilediği ve üzüntüsünden hastalanıp ertesi yıl öldüğü belirtilmektedir. Ancak daha sonra Kutbüddin Aybeg tarafından Bengal valiliğine getirilen Ali Merdân adlı bir kumandan tarafından öldürüldüğü de söylenir. Cenazesi Bihâr'da defnedildi.

Muhammed Bahtiyâr Halacî'nin kumandasında gerçekleştirilen fetihlerle birlikte İslâmiyet'in ilk defa girdiği birçok yere yeni müslüman Türk nüfusu iskân edilmiş, yerli halka din değiştirmesi hususunda baskı yapılmamıştır. Bu sırada bölgenin İslâmlaşmasında büyük etkisi görülen Kâdirî, Çiştî ve Nakşibendî şeyhleri de dergâh açarak faaliyette bulunmuştur. Leknevtî hânedanının ilk başkadısı Rükneddin es-Semerkindî'nin mühtedî bir Hindu rahibi (brahman) olması da din konusunda zorlama olmadığı delili sayılmaktadır. Bu dönemde birçok cami, medrese ve dergâh yapıldığı belirtilmekteyse de bunların hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Muhammed Bahtiyâr'ın kısa zamanda istikrarı sağlaması ve yeni bir idarî yapılanma gerçekleştirerek toprak-

Muhammed
Bahtiyâr
Halacî
tarafından
601 (1204-1205)
yılında
Bengal'de
basılan
dinar

MUHAMMED BAHTİYÂR HALACÎ

larını Ganj nehrinin güneyi, kuzeyi ve doğusunu esas almak üzere üç ana bölgeye ayırması (bu idarî yapı daha sonraki sultanlıklar tarafından da muhafaza edilmiştir) Bengal ve Bihâr'da hayat seviyesinin yükselmesine zemin hazırlamış ve özellikle ticareti arttırmıştır. İbn Battûta'nın bölgeyi "çeşitli güzellikler barındıran dünyanın en ucuz yeri" şeklinde tanımlaması da (*er-Rihle*, s. 610) bunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 422-431; a.e.: *A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia, Including Hindustan* (trc. H. G. Raverty), New Delhi 1970, I, 517-520, 548-573; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 610; *The History of India* (ed. H. M. Elliot - J. Dowson), London 1869, II, 305-314; *Cambridge History of India: Turks and Afghans* (ed. T. W. Haig), Cambridge 1928, III, 42-50; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1946, I, 273-274; S. P. B. Nigam, *Nobility under the Sultans of Delhi: A. D. 1206-1398*, Delhi 1968, s. 23-26; Khaliq Ahmad Nizami, "The Conquest of Northern India 1192-1206", *CHIn.*, V, 171-178; Muhammad Mohar Ali, *History of the Muslims of Bengal*, Riyad 1985, I/A, s. 49-87; I/B, s. 693, 700-701, 737, 760, 928, 936, 971; R. M. Eaton, *The Rise of Islam and Bengal Frontier 1204-1760*, Berkeley 1993, s. 28-34; P. L. Gupta, "On the Date of the Horseman Type Coin of Muhammad bin Sam", *Journal of the Numismatic Society of India*, sy. 38 (1973), s. 81-87; M. Hidayet Hosain, "Muhammed Bahtiyar", *IA*, VIII, 493; C. E. Bosworth, "Muhammed Bakhtiyar Khalidji", *EP* (Ing.), VII, 433; Enver Konukçu, "Bengal Sultanlığı", *DIA*, V, 438; a.m.f., "Halaciler", a.e., XV, 227; "Bahtiyâr Halji İhtiyaruddin Muhammad", *Encyclopaedia of Muslim Biography, India, Pakistan, Bangladesh* (ed. N. Kr. Sing), New Delhi 2001, II, 73-78.

AZMİ ÖZCAN

MUHAMMED el-BÂKİR

(محمد الباقر)

Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali
b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib
(ö. 114/733 [?])

İsnâaşeriyye'nin beşinci
ve İsmâiliyye'nin dördüncü imamı.

3 Safer veya 1 Receb 57 (16 Aralık 676 veya 10 Mayıs 677) tarihinde yahut bundan bir yıl önce Medine'de doğdu. Babası Kerbelâ Vak'ası'ndan sağ kurtulan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn, annesi Fâtıma bint Hasan'dır. Baba tarafından Hz. Hüseyin'in, anne tarafından Hz. Hasan'ın torunudur. Bâkır lakabı, "bâkırül-ilm" tamlamasının kısaltılmış şekli olarak "ilmi yapıp derinliklerine ulaşan, geniş ilim sahibi" anlamına gelir. Zaman zaman Şâkir, Emin, Hâdî ve Şebih lakaplarıyla da anılır.

miştir. Sonuncu lakap onun Hz. Peygamber'e benzemesinden dolayı verilmiştir. Küçük yaşta Kerbelâ Vak'ası'na (10 Muharrem 61 / 10 Ekim 680) şahit olan Muhammed, İmâmiyye rivayetlerine göre çocukluk devresinde iken ashaptan Câbir b. Abdullah tarafından Resûl-i Ekrem'e benzerliği dolayısıyla tanınmış ve kendisine Resûlullah'ın selâmları iletilmiştir (Küleynî, I, 469-470; İbn Bâbeveyh, I, 233; Tabersî, s. 263). Bu olay onun ileride imam olacağına işaretlerinden biri kabul edilmektedir. Hayatının büyük bir kısmını Medine'de geçiren Muhammed el-Bâkır babasından önemli ölçüde faydalandı. Ayrıca Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahâbilerle Saîd b. Müseyyeb ve Muhammed b. Hanefiyye'den hadis naklettiği gibi başta büyük dedesi Ali b. Ebû Tâlib olmak üzere ulaşamadığı diğer ashaptan gelen bazı hadisleri mürsel olarak rivayette bulundu. Bu tür rivayetlerinden yedisini Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (I, 77-80, 90, 101, 103), onu da Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde (II, 22, 428, 588; III, 144, 163, 173, 516, 568; IV, 22, 345) yer almaktadır.

94'te (712-13) veya bir yıl sonra babasının ölümü üzerine el-İmâmet görevini üstlenen Muhammed el-Bâkır, ilmî çalışmalarını sürdürmesi yanında Emevîler'e karşı babasının uyguladığı sükûnet politikasını izledi; yönetimle mücadele etme hususundaki düşüncelere katılmadığı gibi dolaylı olarak da destek vermedi. Bu sebeple kardeşi Zeyd b. Ali'nin düşüncelerini onaylamadığı ve zaman zaman onu uyardığı bilinmektedir. Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'le hac esnasında Mekte'de karşılaşan ve onun huzurunda Abdullah b. Ömer'in âzatlı kölesi Nâfi' ile yaptığı münazarada (Küleynî, VIII, 120-122) galip gelen Muhammed el-Bâkır, Basra fakihlerinden Katâde b. Diâme, Kâdî Ömer b. Zer, Mu'tezile ileri gelenlerinden Amr b. Ubeyd, Nâfi' b. Ezrak ve oğlu Abdullah, Tâvûs el-Yemânî, Muhammed b. Münkadir ve Ebû Hanîfe ile de münazaralarda bulundu (Şeyh Müfid, s. 264-265; Meclisî, XLVI, 347-359; A'yânü's-Şî'a, I, 652-654). Bazı Şii kaynakları, Muhammed el-Bâkır'ın Abdullah b. Nâfi' b. Ezrak'la yürüttüğü tartışmaların yerine 65 (685) yılında ölen Nâfi' b. Ezrak'la yaptığı münazarada onu mağlûp ettiğini naklederse de Nâfi'in bu sırada en çok seviz yaşında olan bir çocukla münakaşaya girmesi mümkün değildir. Ayrıca Şii kaynaklarında Ebû Hanîfe ile tartışmalarında onu müşkül durumda bıraktığı kayde-

dilmekle birlikte Hanefî kaynaklarında Ebû Hanîfe'nin Bâkır'ın öğrencilerinden olduğu, onun da Ebû Hanîfe hakkında övücü beyanlarda bulunduğu bildirilmektedir (Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, I, 38; Bezzâfî, II, 37-38, 79). Bu arada Muhammed el-Bâkır'ın halife Hişâm tarafından Şam'a çağrıldığı ve burada çeşitli münazaralara katıldığı belirtilmektedir. Şam'da Hişâm ile karşılaşınca sıkıntıya uğrayan, hapsedilen veya kötü şartlar altında Medine'ye gönderilen Muhammed el-Bâkır, daha önce Medine'de Ömer b. Abdülazîz'le görüşmesinde ondan iyi muamele görmüş ve Fedek hurmalığının Ali neslinin mülkiyetine intikal ettirilmesini sağlamıştı. Kendisine mehdî olup olmadığı sorulduğunda bu iddiayı reddetmiş, mehdînin Ömer b. Abdülazîz'den başkası olmayacağını ima etmişti (İbn Sa'd, V, 322). Ayrıca Abdülmelik b. Mervân'ın oğlu Sa'd el-Hayr ile yazıştığı, gönderdiği iki mektupta ona Peygamber ailesine mensup bir Emevî olarak iltifat ettiği görülmektedir (Küleynî, VIII, 52-57). Şii şair Küseyyir Azze'nin Medine'de defin merasimine katılan Muhammed el-Bâkır (105/723), huzurunda kendisini öven bir başka Şii şair Kümeyt'i de ödüllendirmiş ve ona Emevîler'i methetmek için izin vermiştir.

Muhammed el-Bâkır 114 yılının Zilhicce ayında (Ocak-Şubat 733) Medine'de vefat etti ve Baki' Mezarlığı'na defnedildi. Bazı rivayetlerde ölüm tarihi 1-4 yıl sonra gösterilmektedir. Ümmü Ferve bint Kâsım, Ümmü Hakîm bint Esed ve iki ümmüveler hanımından yedi çocuğu dünyaya gelmiştir. Ölümüyle birlikte ortaya çıkan vâkife firkalarından Bâkiriyye grubu, Câbir b. Abdullah'ın kendisine Hz. Peygamber'den selâm getirdiği yolundaki rivayete dayanarak onun beklenen mehdî olduğunu, ölmediğini, yeryüzüne tekrar döneceğini ileri sürmüştür (Bağdâdî, s. 59-60; Şehristânî, I, 165-166; Meclisî, XLVI, 223-228) bu telakki uzun süre devam etmiştir. Sünnî ve Şii kaynaklarının büyük bir âlim olduğu konusunda ittifak ettiği Muhammed el-Bâkır'dan başta oğlu Ca'fer es-Sâdik, Atâ b. Ebû Rebâh, Amr b. Dînâr, Ebû İshak es-Sebîî, İbn Şihâb ez-Zühri, Yahyâ b. Ebû Kesîr, Rebiâtü're'y, Leys b. Ebû Süleym, İbn Cüreyc, A'meş, Evzâî, Meymûn el-Kaddâh gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur (Zehebî, IV, 401-402). İbn İshak'ın sîre rivayetleri hususundaki önemli kaynaklarından biri olan ve Kerbelâ hadisesiyle ilgili bazı nakilleri Taberî'den yer alan (*Tarih*, V, 346-351, 389-390) Muhammed el-Bâkır, Nesâî'ye göre